

UDK 82.0
821.163.42-3“19“
Prethodno priopćenje
Rukopis primljen 4.X.2011.
Prihvaćen za tisak 20.X.2011.

István Nyomárkay
ELTE Szlav Filológiai Tanszék Budapest
nyomarkay.istvan@gmail.com

KNJIŽEVNO DJELO I PUBLIKA

U radu se prikazuje utjecaj književnoga djela na publiku s gledišta jezične slike svijeta samoga kazališnog komada na primjeru Krležine drame „U agoniji“. Postavlja se pitanje bi li ova drama u naše vrijeme postigla isti uspjeh kao na budimpeštanskoj premijeri 1965. godine. Na osnovi nekih do sada manje istraživanih jezičnih osobina Krležina teksta s punim se pravom pretpostavlja da ne bi jer današnje generacije gledatelja ne raspoložu jezičnom naobrazbom koja bi omogućila ne samo razumijevanje nego i uživanje u prikazivanju društvenih prilika u prvoj polovici 20. stoljeća.

Osnovni je uvjet razumijevanja bilo kojega književnog djela poznavanje u njemu predočene duhovne i materijalne sredine. Izvor poznavanja je jezik. U tom pogledu i danas vrijedi znamenita Humboldtova primjedba: »... zwischen den Menschen und die Welt schiebt sich die Sprache und vermittelt ihm in einem eigentümlichen System ein Bild dieser Welt, das für den Menschen die ihm fassbare Wirklichkeit darstellt« (Öhman 1951: 34).

Ovom bih prilikom, s gledišta gore spomenute jezične slike svijeta, želio prikazati jedno od karakterističnih stilskih sredstava Krležine drame „U agoniji“. Poznato je da je ta drama dio trilogije o Glembajevima (u mađarskome prijevodu „Glembajok“). Njemačke i, rjeđe, francuske riječi i izrazi koji se na prvi pogled mogu činiti dobačenima, koherentni su stilski elementi jer bez njih nije moguće razumjeti atmosferu u drami predočene društvene situacije. Ti su stilski elementi u prvoj trećini 20. stoljeća bili ne samo poznati, već i česti elementi aktivnoga rječničkog fonda razgovornoga jezika podjednako i hrvatske i mađarske “srednje klase”. Oni imaju tako važnu ulogu u razgovorima i monolo-

zima Krležine drame da bi njihovo ispuštanje okrnjilo dramski učinak teksta i otežalo potpuno razumijevanje društvenoga statusa i psihičkoga stanja likova. Riječ je, naime, o jezičnoj slici svijeta koja se tijekom pet posljednjih desetljeća dobrim dijelom izgubila s pozornice povijesti.

Siže je drame svima poznat. U pogledu kompozicije možemo se suglasiti s onima koji kažu da se čitava drama zapravo sastoji od kraćih ili duljih monologa. To ipak ne vodi do manjka dramske napetosti jer se njezin izvor nalazi u samim karakterima. Oni se osvjetljavaju izjavama lica koje vode gledatelja do razumijevanja razlike između nekadašnjeg i u drami predočenog društvenog i psihičkog stanja baruna Lenbacha i supruge Laure. Radi se, zapravo, o četiri vremenske razine: o situaciji Lenbacha i Laure prije u drami prikazanog vremena, o situaciji u kojoj se "agonija" događa, te o stanju obrazovanosti publike u vrijeme premijere i nakon pet desetljeća.

U razgovorima između likova koji čine tradicionalni "trokut" – demoraliziranog muža, baruna Lenbacha, koji je već odavno izgubio svoj društveni status i povjerenje, Laure u *nedostojnu poziciju primorane*, nezadovoljne i nemirne žene, i njezina zamišljenog "spasitelja" Križovca, koji izražava svoje misli rafiniranim opisivanjima – bitnu ulogu imaju njemačke riječi i izrazi koji se, prema Januszu Bańczerowski, mogu nazvati metaoperatorima ili metatekstovima i koji »osvjetljavaju tijek izlaganja unutar teksta s ciljem da primatelj (gledatelj, I. Ny.) lakše može rekonstruirati informacije i pokrenuti odgovarajuće tijekomve percepcije« (Bańczerowski 2011: 12). Jezik, kako je to u znanosti opće prihvaćeno, vrši ne samo posredničku funkciju, nego, posredujući sliku svijeta svakoga govornika u komunikacijskom tijeku među partnerima, kao da konstruira stvarnost (Bańczerowski n. m.). Strani jezični elementi čine ton i stil emocionalno obojenima. Baš zbog toga možemo reći da drama „U agoniji” stavlja publiku pred ozbiljan test jer je za razumijevanje i umjetničko uživanje potrebna ne samo povijesna, već i jezična obrazovanost. Nameće se pitanje ima li uopće smisla ovu dramu (odnosno, uopće, ovakva djela) danas prikazivati i prevoditi na koji strani jezik (u ovom slučaju, osobito, na njemački)? S tim u vezi pojavljuje se i drugo opće pitanje, a to je problem mogućnosti i potrebe modernizacije književnih djela. O tom problemu u vezi s hrvatskim klasičnim književnim djelima pisao je László Hadrovics (Hadrovics 1983: 375–382) prikazujući rekroatizaciju jezika hrvatskih klasika, Augusta Šenoe i Ksavera Šandora Gjalskog. Ta je "rekroatizacija" obuhvatila fonologiju i morfolologiju tekstova spomenutih pisaca. Hadrovics smatra da je ta "modernizacija" spasila značajne književne vrijednosti i zato je drži dopuštenom i opravdanom. Primjećuje, međutim, da modernizacija nije bila provedena, na primjer, u poeziji, nego su "zastarjeli" oblici živjeli i egzi-

stirali dalje, doduše, u većini slučajeva tek kao stilska sredstva: »Dichter der nächsten Generationen, die Schule und Presse schon in den neuen Sprachgewohnheiten erzogen hatten, gebrauchten die alten Formen hie und da noch gerne als besondere Stilmittel.« (Hadrovics 1983: 381). U Krležinoj se drami također radi o “stilskim sredstvima” bez kojih, kako je i bilo naglašeno, čitava konkretna i apstraktna sredina ostaje bez učinka. To se, naravno, odnosi i na prijevode.

Mađarska se premijera drame „U agoniji“ zbilja 1965. g. u komornome kazalištu Madách. Premijera je postigla golem uspjeh. Tomu je, vjerojatno, pridonijela i činjenica da su glavne uloge igrali najpoznatiji glumci onoga vremena: Klári Tolnay, Andor Ajtay i Ferenc Bessenyei. Osim toga, ključ uspjeha mora se tražiti i u samoj publici. Još je živjela generacija koja je raspolagala općom jezičnom kulturom i čiji su predstavnici razumjeli ne samo spomenute “metaoperatore” već su i shvatili čitavu situaciju i problematiku. Pisac ovih redaka, kao mladi profesor, bio je također nazočan toj premijeri. Tekst su preveli Zoltán Csuka i Stojan D. Vujičić. Mora se odmah primijetiti da se njihov prijevod jedva razlikuje od prijevoda Kálmána Dudása objelodanjenog godinu dana kasnije u zajedničkome izdanju izdavačke kuće „Europa” u Budimpešti i Forumu u Novom Sadu. Teško je, gotovo i nemoguće odgovoriti na pitanje (koje se, inače, može postaviti i u vezi sa starijim mađarskim i inozemnim književnim djelima, počevši od samoga Shakespearea sve do takvih mađarskih klasika kakav je npr. i hrvatskim književnicima dobro poznati Jokai) nije li “modernizacija” nasilno miješanje u književne tekstove jer je poštivanje teksta temeljno načelo, tekst je “svet i neprekršiv”. Nisam jedini koji smatra da se od publike (čitateljske, gledateljske) s punim pravom zahtijeva određena razina obrazovanosti koja omogućuje uživanje u književnim djelima.

Pregledat ćemo strane riječi i izraze (“metaoperatore”) prema njihovoj funkciji u komunikaciji:

1. Nazivi zanimanja koji izražavaju omalovažavanje, npr. *štalmajster* i *šnajderica*.

U emocionalno neobojenim priopćenjima mogle bi se, mirne duše, upotrebljavati odgovarajuće riječi materinskoga jezika: *konjušnik* i *krojačica*. Stranim se riječima naglašava da Lenbach i Laura drže svoje zanimanje u usporedbi sa svojim nekadašnjim društvenim statusom nedostojnim:

Ja sam **štalmajster** kod nekakvog šibera!; Ja sam **štalmajster** kod milostive de Goldschmidt!

To je ta moja **štalmajsterska profesija! Eine standesmäßige Beschäftigung!**

(Laura Lenbachu:): Tebi su dvije hiljade dvije poker-kvinte, a ja radim sedam dana, kao **šnajderica**, sedam dana za dvije hiljade!

2. Imena predmeta i mjesta koja su vezana uz određeni društveni status ili za neko zanimanje:

Lenbach drži da je za njega bilo koje zanimanje koje bi ga vezivalo za pisaci stol ponižavajuće te tako i nepodnošljivo:

Moj peh je to što mi temperament ne dopušta da sjedim kod zelene svjetiljke i **šrajbtiša**. Ja mislim da bih skapao kod **šrajbtiša**.

Za Lenbacha je najveća sramota da mora nositi “plehnatu uru”, a da bi svoj emocionalni odnos prema tom predmetu, a s time ujedno i prema društvenom položaju, bio još izrazitiji, ponavlja naziv predmeta na njemačkome:

...što bi moglo biti sramotnije nego kad je čovjek osuđen da nosi **plehnatu uru!**
(Onda ponavlja naziv predmeta, radi još izrazitijeg naglašavanja, na njemačkome:)

Das ist das Letzte vom Letzten! Eine **Blechuhr!**

Križovec se žali zbog svoje dosadne i zaglupljujuće profesije. Sudnica koja je, zapravo, njegovo radno mjesto, u njegovoj svijesti sliči praonici (*vaškuhinji*):

Atmosfera je tako gusta u onoj sudnici kao u kakvoj **vaškuhinji**, gdje se isparaju plahte!

3. Isticanje neke okolnosti, radnje, govora itd.

a) način radnje, ponašanja:

Lenbach zamjera Lauri njezino ponašanje te radi postizanja još snažnijeg emocionalnog dojma ponavlja, odnosno potvrđuje svoj sud na njemačkome:

Ako imade u životu nešto što je vulgarno, onda je sigurno lepoglavskog robijaša psovati ne samo vulgarno nego i gore od tog: **bezdušno!** Jawohl!
Direkt **herzlos!**

Da ti znadeš, da možeš imati pojma, kako me **strašno neugodno** gledaš!
So **fürchterlich kühl und fremd!**

...to je upravo neshvatljivo, **nedostojno** jedne dame, to je direkt – **kleinbürgerlich!**

Laura sarkastično upućuje na vladanje muževih prijatelja kavalerista:

Za vrijeme tvog procesa sva su te tvoja gospoda kavaleristi – **ritterlich** – ostavili.

b) istaknuto naglašavanje priopćenja ili intenziteta radnje:

Lenbach se obraća Lauri tražeći novac, pozivajući se na svoju časnu riječ:

Ja te molim, Laura, molim te, **so oder so**, ja sam dao svoju časnu riječ da ću novce položiti večeras do sedam sati!

Laura odgovara:

Ti si dao časnu riječ, a koliko si ti meni dao časnih riječi, da ti je to posljednja časna riječ. Ovo tvoje titranje mit deinem **Ehrenwort**, das wirkt schon wirklich traurig!

Lenbach kaže kako bi postupao s groficom emigrantkinjom:

Da ta kreatura nije žensko, ja bih je ustrijelio **kao psa! Wie einen Hund!**

c) naglašavanje oficijelnog, od “normalne” komunikacije nezgodno odudarajućeg karaktera partnerova postupka.

Lenbach prigovara Lauri:

Ništa na svijetu nije me iritiralo tako kao taj **vaš način**, draga moja! **Ihre Art und Weise, gnädige Frau Baronin!**

Laura Križovcu razočarano:

...meni se u stvari čini kao da zagomilavaš riječima, **das ist eben deine Advokatenart- und Weise!**

To potvrđuje ponavljanje domaće riječi *način* na njemačkome koja se, u usporedbi sa svakodnevnom komunikacijom, čini službenom i surovom.

d) kvalificiranje neke osobine kao emocionalno pozitivne ili malo podrugljive:

Lenbach govori o jednom trkačkom konju:

Dugi **ašgrau** rep...**sjajne, crne prekrasne oči**, wörtlich: **leuchtende Augen!**

Lenbach omalovažavajući spominje poslovnu djelatnost za koju se drži nesposobnim:

Što mogu ja, da nemam ništa **geheftlich** u sebi?

e) izražavanje subjektivnog mišljenja o nečijoj djelatnosti, pojačavanje neke tvrdnje:

Lenbach Lauri:

Ja ne štenkam, ja hoću samo da kažem, **ich will nur betonen**, dass ich in diesem Hause **wie ein Hund unter dem Tisch lebe**. **Ja sam onaj koji sam pod stolom, ja mašem repom!**

Zanimljiv je red riječi u toj rečenici. Prvo se radi o ponavljanju (naglašavanju) fraze *hoću samo da kažem*, onda se priopćenje nastavlja na njemačkome i, opet radi isticanja, završava se na hrvatskome.

Mogli bi se i dalje nabrajati primjeri, ali za potvrdu polazne teze navedeni se primjeri čine dovoljnima. Sigurno da je svako književno djelo vezano za određeno povijesno doba. Njihova je sudbina, a to vrijedi osobito za kazališna djela, u većini slučajeva zaborav. Nije slučajno da se, s vremena na vrijeme, nameće pitanje modernizacije. U Mađarskoj se brojni klasični kazališni komadi (Shakespeare, Molière itd.) “osvježavaju”, tj. jezično približavaju publici. Taj je postupak opravdan ako mu je cilj spašavanje kulturnih vrijednosti. Drugo je pitanje uolikoj mjeri može “osvježen” jezik zamijeniti ili nadoknaditi poznavanje povijesti i za određeno razdoblje vezane situacije. Možemo tvrditi da jezik u kojem se ne izražava slika onoga svijeta o kojemu je riječ može služiti tek kao informacija “iz druge (treće?) ruke”.

U konkretnom slučaju gotovo je sigurno da Krležine drame (i, naravno, uz određene povijesne prilike vezana mađarska književna djela) ne bi naišle na takvo razumijevanje kao prije pedesetak godina. Modernizacija, osobito književnih djela prve polovice 20. stoljeća, nema smisla. Ti će komadi ostati književne (i povijesne) delikatese.

Literatura:

- BAŃCZEROWSKI, JANUSZ 2010. A szövegen belüli átfogalmazást bevezető metaoperátorok (= metatextémák). *Magyar Nyelvőr* 134, 257–268.
- HADROVICS, LASZLO 1983. Modernisierung kroatischer Klassiker in Neuausgaben. Festschrift für Nikola R. Pribić. Hrsg. von Josip Matešić, Mannheim – Erwin Wedel, Regensburg. Hieronymus Verlag Neuried
- ÖHMAN, SUZANNE 1951. Wortinhalt und Weltbild; vergleichende und methodologische Studien zu Bedeutungslehre und Wortfeldtheorie. Stockholm.

Literary work and its audience

Abstract

The study of functions of German language elements, primarily separate words (lexical elements) and fixed expressions, proves that they are an integral part of the text, play a specific role in communication and illustrate a variety of contexts within a play. Specific examples are used to present the role of German vocabulary, i.e. for the purpose of making overstatements, pointing out certain circumstances, exaggeration, etc. The text and its analysis proves that the understanding of a literary work is closely connected to the historical, cultural and language education of its readers.

Ključne riječi: književno djelo, publika, povijesna obrazovanost, kulturna obrazovanost, jezična obrazovanost

Key words: literary work, audience, historical education, cultural education, language education

